

csak „ajtók csattanása” fut kergetve a feldúlt lakásban a menekülők után. Szonettekbe szorulnak a borzalmak, a Dunán ringó hulla, a halakuló madárdal, a tüskésbozótból sziszegő kigyó. Mintha szükségét érezné, hogy szigorú szonettszabályokkal, költői rendszabályokkal fékezze meg ezt a fékevesztett kort. Még a pusztulást, az ellenség dúlását is a „fönnyadt lombok”-kal, a „hóhér pók”-kal érzékelteti, a harcok végét pedig a „fűzfasíp” felhangzása jelzi, és a „levélen vízcsepp” sugározza magából az újjászületést. És ez természetes is, hiszen ebben a költői világban a zord valóság azzal fejezhető ki leginkább, hogy a költő tüskebozótokat és kórokat lát szerteszéjjel. És ez nem a valóság degradálása, hanem éppen ellenkezőleg: felmagasztosodása arra a színvonalra, ahol a zöld ágak, a bujkáló patak, a csillogó harmatcseppek jelzik az örök mindennapok rendjét, tehát az örök előrehaladást.

Ki ne érezné a magyar kötet harmadik részében az újjászületés lobogását a következő sorokból, még akkor is, ha a természet rejtjelével írott versben kiáltja felénk a költő:

*„A bokron rigó. Ki érintget, ó, ág?
Forrás csobog... Várj, idő! hadd maradjak!
Romjaidon már pásztor síjja szól át,
s gyermeket táplálsz, új ország, te gazdag...”*

(*Feljegyzés az országról — Tandori Dezső fordítása*)

A költő, aki így érzett, aki az örök természet értékeivel ékesítette még a pusztulást, az emberi kegyetlenséget is, attól a költői igazságtól vezérelve, hogy észre kell venni a szépet, az örök értékűt még a mocsokban is, ma már nincs közöttünk. Elragadta a halál. De neki ez a halál sem volt idegen, beletartozott a természet egészébe, így énekelte hát meg egy Villon-fordításhoz írt költői széljegyzetében:

*„Átkelek a vizen, a csalitosba,
várnak a vadak és a madarak.
Füvek közt a szűz reggel arcomat
a szabadság harmatával lemossa.”*

(*A költő halála — Várady Szabolcs fordítása*)

Amikor tehát ma e két kötet megjelenése kapcsán is róla emlékezünk, úgy érzem, ez az emlékezés nem lehet teljes anélkül a négy rövidke sor nélkül, amelyet ő maga írt mély költői vallomásként *Csak négy sort még* címmel, s amelyet Csuka Zoltán ültetett át magyar nyelvre:

*„Az őszi éjben, Szemem behunyni,
a fűben elnyúlni. a csend beszéljen”.*

Igen, a költő nem halt meg, csupán a fűben elnyúlva, pihen. A fűszálakon lírájának halk hangjegyei kelnek életre. Beszél helyette a csend.

KOLOZSI TIBOR

IDILL ÉS TRAGÉDIA

VAGÓ MARTA: *József Attila.*
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

A József Attila szakirodalom régóta tudott Vágó Márta emlékiratainak és a nála levő József Attila-kéziratoknak a létezéséről. Hasz-

nálták ezeket a kritikai kiadás szerkesztői, a levelekből szemelvényeket közöltek folyóirataink, a visszaemlékezések részletei ugyan-

csak megjelentek már. Mégis nagy eseménye volt a József Attila-filológiának e kötet megjelenése, hiszen majdnem hibátlan teljességgel bomlik ki belőle a költő életének két periódusa: az 1928-as és a tragikus kietlenségű utolsó két év története. Igaz, ez utóbbi korszaknak Vágó Márta talán nem volt annyira hiteles tanúja, mint az előzőnek. Emlékezése mégis ebben a részben az izgalmasabb, hitelesebb és meggyőzőbb. Noha példamutató objektivitással ábrázolja kettőjük kapcsolatát, mégsem kerülheti el, hogy ennek bizonyos pontjait értelmezze, és egészen természetesen, hogy a maga szempontjából értelmezi és nem József Attilaéból. A költő így kommentálta Vágó Mártával fonódó szerelmének kényszerű végét: „Egy jó módú lányt szerettem, osztálya elragadta tőlem.” Vágó Márta viszont úgy érzi és érezteti, hogy József Attilát voltaképp Szántó Judit „ragadta el” tőle.

Persze fölösleges és méltánytalan volna azt firtatni, vajon ki is volt a hibás e kapcsolat illetően alakulásában. Meg lehet érteni Vágó Józsefnek azt az álláspontját, hogy bizonyos aggálllyal tekintett volna lányának a bizonytalan egzisztenciájú és idegileg is labilis költővel kötendő házassága elé. De meg lehet érteni József Attilát is, aki Villont és a villoni szituációt tekintette akkortájt a maga élete és sorsa előképének, és azt várta attól a lánytól, aki őt igazán szereti, hogy kövesse az élet minden megpróbáltatásában. Végül is soruk nem kötődött végérvényesen össze, érintették egymást, az utolsó évben pedig párhuzamos, a végtelemben találkozó egyenesekként futottak egymás mellett.

Szóljunk először az emlékezésekről! Az első részben az olvasóban gyakran támad némi feszélyezettség, s olykor az az érzés, talán nem ártott volna ezeket a sorokat, mondatokat hozzáértő kéznek kissé keményebben átfésülnie: a fogalmazás néhol bizony meglehetősen pongyola. Mintha Vágó Mártának az 1928. évre emlékezve nem a költő alakja, hanem kapcsolatletteremtésének különböző kísérletei lettek volna az igazán fontosak és emlékezésre méltók. Mindez persze nem jelenti azt, hogy nem mond el sok érdekes,

értékes adalékot József Attiláról, hogy nem jelentős, amit a szakirodalom állításának alátámasztásául elárul némelyik levél a költő anarchizmusának megcsendesedéséről. Ezek a levelek különben, melyek London és Budapest között követték egymást előbb sűrű egymásutánban, majd egyre gyérebben, előbb a felfokozott érzelmek forró lángolásával, majd — József Attila részéről — fokozott agresszivitással, és — Vágó Márta leveleinek tanúsága szerint — egyre több kétkedéssel, nos, ezek a levelek aligha hagyhatnak kétséget az olvasóban: József Attila és Vágó Márta valóban szerették egymást, a költőnek bizonyára imponált a lány műveltsége és nyitott szellemisége, emez viszont hamar felismerte annak ritka költői tehetségét, s jellemének, egyéniségének zaklatott kilengéseit inkább a költőtől természetes elemeinek, semmint a betegség aggasztó híradásainak vélte.

Vágó Márta végül Berlinben ment férjhez, József Attila pedig évekig Szántó Judittal élt együtt. 1936-ban, a szakítás után nyolc évvel sodorja ismét egymás mellé őket az élet. Márta a Szép Szó szerkesztőségének titkárnőféleje, a „fiúk”-nak, Ignótus Pálnak, Fejtő Ferencnek és a többieknek készséges segítőtársa, szellemi partnere. József Attila pedig az induló folyóiratnak elismerten vezető költője, egyre rosszabb idegállapotban, betegséggel küzdve, melyet az orvosok akkoriban már egyértelműen diagnosztizáltak. Az emlékezések e részben erről a tragikus korszakról szólva sokkal hitelesebbek, hiszen Vágó Márta — jöllehet kapcsolatuk testi vonatkozásban ekkor teljesedett be — „kivülről” tudta már nézni József Attilát, az embert. Viszont annál bensőségesebb kapcsolatba került verseivel, melyekre vonatkozóan jó néhány igen értékes magyarázatot, adalékot közöl. Ezeknek súlyát szemernyivel sem csökkenti, hogy itt-ott talán rossz szul emlékezett a költő személyes közléseire, magyarázataira. Ahogy számot ad József Attila érzelmi kilengéseiről, egyre súlyosbodó depressziójáról, melyet csak olykor-olykor szakítottak meg átmeneti remissziók, az perdöntően bizonyíthatja az orvosi diagnózisok helyes

voltát. Vágó Márta azért is hiteles tanú, mert a jelek szerint egyáltalán nem volt tisztában azzal, milyen súlyos állapotban volt József Attila. Egy helyütt ezt írja: „Új analitikusával nem tudta a szükségesség indulatáttételt létrehozni. Lelkének azokban a rejtett zugaiban, ahol a férfianalitikus az apát reprezentálhatta, bizonyára túl sok harag húzódtott meg az apa iránt, aki kiskorában elhagyta. Nőanalitikusával szemben viszont még előbb megszűnt a bizalma, az analízis kereteit áttörő indulatáttételt mégis azon belül igyekezett értelmezni és feloldani.” Az „új analitikus” — Bak Róbert volt. Nála azonban József Attila nem kaphatott analitikus kezelést, hiszen kétségtelen tény volt ekkor már, hogy a költő súlyos tudathasadásos folyamata egyre erősebbé vált. „Márpedig Bak Róbert kollégái nagy többségével s magával Freuddal is egyetértően azt vallotta, hogy a pszichoanalitikus elemlet és belátás ugyan sokban előmozdítja a szkizofréniás kórfolyamatok tudományos megértését, de ezek a pszichoanalitikus kezelés eszközeivel lényegileg nem befolyásolhatók — sem jó, sem egyébként rossz irányban. Bak Róbert tehát nem is kísérletezett semmiféle analitikus kezeléssel József Attila esetében, hanem a pszichiátriai tanácsadásnak, irányításnak és befolyásolásnak a megértő orvos barát számára rendelkezésre álló eszközeivel igyekezett a lehetőséghez képest szociábilisan tartani és megnyugtatóni a szenvedő költőt. Egyébként a pszichiátriai kezelést a betegség egy kritikus fázisában Benedek László professzor irányította, a budapesti elmeklinika akkori vezetője, akinél Bak Róbert dolgozott.” (Az idézet forrása Szalai Sándor *Emlékezés József Attila orvosára* című a Kortársban megjelent tanulmánya, melynek alapján kiegészíthető a 192. jegyzet hiányzó évszáma: Bak Róbert ugyanis 1908-ban született.)

Még egyszer szeretnénk hangsúlyozni: Vágó Márta azért hiteles tanú ebben a második fejezetben, mert a jelek szerint nem tudott arról, amiről a költő orvosai; leírásai, beszámolóí ilyesformán sokszor akár egy pszichiátriai tankönyvnek is érdekes illusztrációi lehetnének. E fejezetnek értékét csak növeli, hogy leírásai sokkal életszerűbbek, néhol szépírói mértékkel mérhetőek.

Kár, hogy a kötet olvasója bizony sokszor kerül meglehetősen nehéz helyzetbe. Aki nekikezd Vágó Márta könyvének, jól teszi, ha legelőbb három, de inkább négy könyvjelzőt szerez be, s azokat elhelyezi József Attila és Vágó Márta különböző helyen található leveleinél és a jegyzetknél (melyeket különben példamutató gondossággal és hozzáértéssel készített el Fehér Erzsébet, a József Attila-filológia kitűnő művelője; a kötet szerkezete nyilván őt is megzavarta, ennek tulajdonítható, hogy a jegyzetek között olykor átfedések is vannak). A kötetet sajtó alá rendezte Takács Mária ugyancsak elismerésre méltó munkát végzett. A könyv kettős jegyzetelését ugyan könnyen el lehetett volna kerülni, ha József Attila és Vágó Márta levelei — ahogy a valóságban is, megírásuk idején — keletkezésük sorrendjében követnék egymást. Feltétlenül ki kellett volna egészíteni a művet viszont egy versmutatóval, hiszen Vágó Márta értékes, olykor hiánypótló közlései így elvesznek az emlékezés szövegében. S ugyanigy elkelt volna egy névmutató, melyet egyetlen igazán szakszerű munka sem nélkülözhet.

Mindez persze apró szeplő csupán, melyeket talán azért kellett volna elkerülni, mert Vágó Márta könyve mindenképpen fontos és alapvető darabja a József Attila-irodalomnak, s ráadásul olyan könyv, melyet az igényes olvasó is tanulsággal, haszonnal és élvezettel forgathat.

RÓNAY LASZLÓ